

Маринко Митков (Скопје)

УЛОГАТА НА ФОРМАЛНИТЕ МОДЕЛИ ВО ОПИСОТ НА ОНОМАСТИЧКИОТ СИСТЕМ

Прашањето за улогата на формалните модели во описот на ономастичкиот систем, како дел од општата проблематика за математичкиот опис на природните јазици, е директно поврзано со онтологијата на предметот на науката за јазикот. Оваа општа позиција укажува дека сите методи, модели и сл. треба да водат сметка за карактерот и суштината на природните јазици како емпириска даденост и, што е најважно, да го одразуваат нивниот емпириски идентитет.¹

За потребите на нашето излагање ние тргнуваме од следново.

(1) Јазикот е средство за објективирање на информациите што човекот ги има во структурата на својата психа (прекршувањето на објективната стварност во психата на човекот) за комуникативни цели.

(2) Јазикот е средство за класификација и чување на резултатите на сознанието.

(3) Јазикот е средство за изразување на модалната поставеност на комуникантите спрема комуникативните соопштенија.

(4) Јазикот како форма е емпириска даденост и целосно се манифестира во процесот на јазичната дејност (го претпочитуваме неговиот динамичен идентитет наспрема статичниот како состојба што е извлечена од комуникацискиот процес).

(5) Јазикот е структурирана супстанција.

Во врска со прашањето за улогата на формалните модели во описот на јазичниот систем се налага и прашањето воопшто за карактеристиките

¹ Денеска, главно, во лингвистичката наука можат да се издвојат две сфаќања за предметот на науката за јазикот. Едното за предмет на науката за јазикот ја зема јазичната способност (Хомски), а другото — јазичната дејност во сета нејзина сложеност (претставниците на психолингвистиката) што сметаме дека е пооправдано.

на лингвистичкиот знак од една страна и на математичкиот од друга. Разликава меѓу овие два знака се сведува на следново.²

(а) Лингвистичкиот знак покрива денотативни и сигнификативни односи — математичкиот знак се карактеризира само со сигнификативни односи.

(б) Лингвистичкиот знак е многузначен, а математичкиот, по правило, има само едно значење (во рамките на еден систем).

(в) Лингвистичкиот знак реално или потенцијално е метафоричен, а кај математичкиот знак метафоричноста отсуствува.

(г) Лингвистичкиот знак може да се восприема и интерпретира различно во зависност од индивидуалните способности на носителите на јазикот, додека математичкиот знак се интерпретира еднакво ако за тоа постои соодветна подготовка.

(д) Лингвистичкиот знак во голема мерка се восприема и искористува интуитивно, а вредноста на еден математички знак целосно зависи од формалниот систем на кој тој му припаѓа.

Според тоа, природниот јазик претставува дифузен систем, а јазикот на математиката се однесува како добро организиран систем. Од ова, исто така, можеме да извлечеме заклучок дека е неможна полна формална интерпретација на јазичните појави.

Улогата на формалните модели во описот на ономастичкиот систем е во тесна врска и со задачите на ономастиката како научна лингвистичка дисциплина. Ако тргнеме од тоа дека предметот на ономастиката е полната идентификација на елементите и односите во ономастичкиот систем, тогаш задачите на ономастиката, главно, се опртуваат на двете рамништа — синхроното (разни типолошки и структурно-функционални истражувања) и дијахроното (утврдување, пред сè, на генетската структура на лексичките единици). Воопшто на ономастичкиот систем ние гледаме како на систем што се однесува во структурно-функционална и развојна смисла, речиси, еднакво како и општиот лексички систем. Тргувајќи од теоретските сознанија на авторите на моделот „Смисла — Текст“,³ за нас ономастичкиот знак, како и апелативниот воопшто, има свој израз (име), своја семантика (односот кон објективната стварност), синтактика (односот кон единиците што учествуваат во една линиска низа) и прагматика (односот на комуникантите кон јазичните соопштенија).

За потребите на нашето излагање ономастичкиот систем го дефинираме како множество од елементи и односи. Структурираната супстанција на елементите (физичката страна), чија структурна шема во словенските јазици во најголемиот број случаи се движи до границите на именската синтагма, ја сфаќаме како експликација на точките во кои се сечат

² Р. Г. Пиотровскиј, *Инженерная лингвистика: прагматика и эвристика*, сб. Статистика речи и автоматический анализ текста, Л. 1974, стр. 18.

³ И. А. Мельчук, *Опыт теории лингвистических моделей „Смысл-Текст“*, М., 1974; Ю. Д. Апресян, *Лексическая семантика* (синонимические средства языка), М. 1974.

односите на елементите во системот. Инаку односите меѓу елементите во системот се достапни за посматрање. Објективирањето на овие односи претставува за Соболева⁴ база за примена на формалните модели во описот на лексичкиот систем (конкретно во зборообразувањето). Ние понатаму ќе се задржиме само на ова прашање.

Според Соболева, можат да се набележат три основни задачи во истражувањето на зборообразувачкиот систем: (1) објективирање на зборообразувачката структура, (2) воспоставување на соодветства меѓу зборообразувачката и морфонолошката структура и (3) системно претставување на зборообразувачкото рамниште на јазикот. За нас од посебно значење се првите две задачи.

Во системот на апстрактните лингвистички модели објектите што не се достапни за посматрање се нарекуваат конструкти (електронот во физиката, фонемата во лингвистиката и сл.), а елементите што се достапни за посматрање — елементарни поими (дрво, камен, книга и сл.). Во нашиот случај зборообразувачката структура се третира како конструкт, а морфонолошката — како емпириски објект.

Во името *Долчиница* 'дол кај Соколарци, Кочанско' можеме да претпоставиме три операции: *дол+ец*; *долец+ина* и *долчина+ица* и можеме секоја операција како бинарен однос да ја третираме како едноаргументна функција:

$$y=f(x)$$

каде што x е аргумент, f — функција а y — значење на функцијата. Во овој случај зборот од кој се добива нов збор е аргумент на функцијата, зборот што се добива — значење на функцијата, а зборообразувачкиот формант ја претставува самата функција.

Во апстрактните деривациски системи применувањето на апликацијата (присоединување на функцијата кон својот аргумент), во резултат на што се добива нов објект, се вика чекор на деривацијата или деривациски чекор. Конечното множество, пак, на деривациските чекори ја дава зборообразувачката структура на зборот (името). Во името *Долчиница* можеме да претпоставиме три деривациски чекора.

Според Соболева, најдобро средство за објективирање на зборообразувачката структура претставува релаторскиот јазик на апликативниот модел, кој служи како аналог на природниот јазик и кој се однесува како некој идеален аглутиниран јазик.

Како почетни објекти (елементи) во овој јазик служат следниве симболи: аморфен корен O , лишен од секакви категоријални и функционални карактеристики и пет афикси-релатори: R_1 — вербализатор, R_2 — номинализатор, R_3 — адјективизатор и R_4 , R_5 — адвербијализатори. Коренот O овде се третира како операнд а релаторите како оператори.

⁴ П. А. Соболева, *Моделирование словообразования*, сб. Проблемы структурной лингвистики 1971, Москва 1972, стр. 165—212. Оваа статија на Соболева претставува основна ориентација на сето наше излагање. Сите поими и дефиниции во врска со примената на моделирањето во зборообразувањето (во нашиот случај) во зборообразувањето на ономастичката лексика) се земени од оваа статија.

Од R_1 и O се добива произведен глагол, од R_2 и O се добива произведена именка, од R_3 и O — произведена придавка и од R_4 , R_5 и O — произведени прилози. Понатаму може да се изврши и скратување на овие формули: R_1O да се запише со V , R_2O со N , R_3O со A и R_4O , R_5O со D . Зборообразувачката структура на името *Долчиница* сега може да се запише вака:

$$(R_2 (R_2 (R_2 N)))$$

Бидејќи зборообразувачката структура се јавува како лингвистички факт што не може да се посматра, односно се однесува како лингвистички конструкт, бројот на нејзините чекори се определува по пат на претпоставување.⁵ Во името *Мирковци* 'село во Скопско' можеме да имаме две моделски ситуации:

- (1) ((Мирко → Мирково) → Мирковци)
- (2) (Мирково → Мирковци)

Во таков случај изборот меѓу повеќето можни структури, според Соболева,⁶ зависи од тоа со какви операциски критериуми располага истражувачот, потоа од неговите теоретски концепции и, меѓу другото, од степенот на резултатите на претходните истражувања во таа област.

Односот меѓу зборообразувачката и морфонолошката структура на зборот претполага две ситуации: (1) деривациските чекори во зборообразувачката структура се одразени во бројот на морфемите во морфонолошката структура и (2) морфонолошката структура се однесува автономно во однос на зборообразувачката структура.

Во името **Долец* имаме полно соодветство меѓу зборообразувачката и морфонолошката структура. Тоа е случајот кога сите операции што се вршат на рамништето на зборообразувачката структура имаат свој изразен еквивалент во морфонолошката структура. Меѓутоа, имаме случаи кога морфонолошката структура се јавува како потструктура на зборообразувачката структура.

Во името *Долчиница* имаме три деривациски чекора.

Во првиот деривациски чекор (*Дол+ -ец*) зборообразувачкиот формант⁷ се состои од овие операции:

- 1) се отфрла флексијата \emptyset ;
- 2) се додава суфиксот *-ец*;
- 3) се додава флексијата \emptyset .

⁵ Во нашата магистерска работа, *Лингвистичкиот модел на македонските етнички имиња на -јани/-јане (-ени/-ене) и нивната ономастичка дефиниција* (работена под раководство на проф. д-р Р. Катичиќ и одбранета на Филозофскиот факултет во Загреб во јуни во 1972 година), последниот чекор во зборообразувачката структура го наречуваме *ономастичка дефиниција*.

⁶ П. А. Соболева, цит. дело, стр. 178.

⁷ Овде под зборообразувачки формант се подразбира бројот на сите операции, коишто се применуваат кон зборот што служи како основа за добивање на нов збор.

Во вториот деривациски чекор (*Долец*+*-ец*) зборообразувачкиот формант се состои од овие операции:

- 1) се отфрла флексијата \emptyset ;
- 2) се отфрла *e*;
- 3) се заменува *ц* со *ч*;
- 4) се додава суфиксот *-ин-*;
- 5) се додава флексијата *-а*.

Во третиот деривациски чекор (*Долчина*+*-ица*) зборообразувачкиот формант се состои од овие операции:

- 1) се отфрла флексијата *-а*;
- 2) се додава суфиксот *-иц-*;
- 3) се додава флексијата *-а*.

Значи, зборообразувачката структура на името *Долчиница* се состои од 11 операции (првиот формант содржи 3; вториот — 5; третиот — 3).

Морфонолошката структура на името *Долчиница* се состои од овие операции:

- 1) на именката *дол* се додава суфиксот *-ч*;
- 2) на овој суфикс се додава суфиксот *-ин-*;
- 3) на овој суфикс се додава суфиксот *-иц-*;
- 4) потоа се додава флексијата *-а*.

Во морфонолошката структура на името *Долчиница* не се застапени операциите 1 и 3 од првиот деривациски чекор, операциите 1, 2, 3 и 5 од вториот и операциите 1 и 3 од третиот. Отсуството на овие операции покажува дека морфонолошката структура се јавува како потструктура на зборообразувачката структура.

Нашето излагање нема цел, и не може во каква форма, да даде целосна слика на проблематиката за улогата на формалните модели во описот на ономастичкиот систем. Особено многу прашања не се зафатени што произлегуваат од асиметријата меѓу зборообразувачката и морфонолошката структура. Сепак, и она што можеме овде да го покажеме, особено спротиставувањето на зборообразувачката структура на нејзината емпириска база (морфонолошката структура), укажува дека благородна работа е моделирањето и на невидливите објекти (односите) во ономастичкиот систем.

